

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 5-22.

Geliş Tarihi: 29 Mart 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

MUSTAFA KEMAL'İN, PERA PALAS'TA GENERAL WILLIAM BIRDWOOD VE GENERAL CHARLES HARINGTON İLE GÖRÜŞMESİ ÜZERİNE

Alper KARAŞİN*

Öz

Anılar, tarih çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Belgelerin çalışma konularındaki tüm boşlukları doldurması mümkün değildir. Bu durumda anılar belgelerden kalan boşlukların doldurulması açısından önemli bir görevi yerine getirmektedir. Ancak anı kaynaklarında yer alan bilgilerin doğruluğu mutlaka başka kaynaklarla karşılaştırılması ve kontrol edilmesi gerekmektedir. Kontrol işlemi gerçekleştirilmediği takdirde gerçek olmayan anılar yeni eserlerde yer bulmaya devam edecektir. İlk kez Yusuf Hikmet Bayur'un eserinde yer alan Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas'ta General William Birdwood ile görüşmesi gerçek olmayan bir anıdır. Enver Behnan Şapolyo'nun kitabında yer alan Mustafa Kemal Paşa ile General Charles Harington'ın görüşmesi de gerçek değildir. Yusuf Hikmet Bayur'un ve Enver Behnan Şapolyo'un eserlerinde yer alan gerçek olmayan bu anılar zaman içerisinde yeni eserlerde de Bayur ve Şapolyo kaynak gösterilerek kullanılmıştır. Türk ve yabancı birçok farklı kaynaklar kullanılarak yapılan bu çalışmada Mustafa Kemal Paşa'nın General William Birdwood ve General Charles Harington ile yaptığı iddia edilen görüşmelerin gerçek olmadığı belgelerle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, William Birdwood, Charles Harington, Pera Palas.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, alperkarasin@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-3485-2992.

Mustafa Kemal's Meeting With General William Birdwood And General Charles Harington In Pera Palace

Abstract

Autobiographical memories have an important place in history studies. It is not possible for the documents to fill all the gaps in the study subjects. In this case, autobiographical memories fulfill an important task in terms of filling the gaps left in the official documents. However, the accuracy of the information that the autobiographical memories contained must be compared with other sources and checked. Unless the control process is carried out, delusive memories will continue to be included in new researches. The meeting of Mustafa Kemal Pasha with General William Birdwood in Pera Palace which was written for the first time in Yusuf Hikmet Bayur's work is a delusive memory. The interview between Mustafa Kemal Pasha and General Charles Harington which mentions in the book of Enver Behnan Şapolyo was not real, either. The delusive memories in the works of Yusuf Hikmet Bayur and Enver Behnan Şapolyo have been used in new works by giving Bayur and Şapolyo as references. In this study, which was carried out using many different Turkish and foreign sources, it is revealed with the documents that Mustafa Kemal Pasha's alleged negotiations with General William Birdwood and General Charles Harington were not real.

Keywords: Mustafa Kemal, William Birdwood, Charles Harington, Pera Palace.

Giriş

1918 Eylül ayında Osmanlı Devleti'nin Makedonya ve Filistin'deki savunma cepheleri çöktü. Bulgaristan'ın da 29 Eylül'de ateşkes antlaşması imzalamasıyla Osmanlı Devleti savaşa devam edemeyeceğine karar verdi. 7 Ekim'de Talat Paşa Hükümetinin istifa etmesi üzerine 14 Ekim'de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, İtilaf güçleri ile barış görüşmeleri için temas kurmaya başladı.

İtilaf güçleri de bu süreçte Osmanlı Devleti ile yapmayı planladığı ateşkes metni üzerindeki ön çalışmalarını tamamlamıştı. İngiliz Savaş Bakanlığı (War Office) ve İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (Admiralty) tarafından Osmanlı

Devleti ile yapılması planlanan ateşkes antlaşmasının tasarısı İngiliz Savaş Kabinesine (War Cabinet) sunuldu. İngiliz tasarısı, İtilaf devletleri arasında birçok tartışmanın yaşanmasına neden oldu. Uzun tartışmaların sonucunda İngiliz tasarısına eklenen birkaç madde ile antlaşma son halini aldı¹.

Mondros görüşmeleri, Osmanlı Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) başkanlığındaki Türk heyeti ile İtilaf güçlerini temsil eden Amiral Arthur Gough Calthorpe başkanlığındaki İngiliz heyeti arasında 27 Ekim tarihinde başladı. 3 gün süren görüşmeler sonucunda 30 Ekim tarihinde Mondros Limanı'nda bulunan İngiliz Agamemnon zırhlısında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı².

30 Ekim akşamı Sadrazam İzzet Paşa, Liman Von Sanders'e gönderdiği telgrafta, Von Sanders'in Yıldırım Orduları Komutanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya bırakmasını ve İstanbul'a dönmesini bildirmekteydi. Von Sanders, 31 Ekim günü Yıldırım Orduları Komutanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya devretti³. Sadrazam İzzet Paşa, 7 Kasım'da Yıldırım Orduları Grubunu dağıttı ve Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezaretinin emrine verildi. 10 Kasım'da trenle Adana'dan İstanbul'a doğru yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım'da İstanbul'a ulaştı⁴. Amiral Calthorpe kumandanlığındaki İtilaf donanması da İstanbul'a 13 Kasım sabahı saat 8'de geldi⁵.

1. Mustafa Kemal Paşa ve General William Birdwood Görüşmesi

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldikten sonra Pera Palas (Pera Palace) oteline yerleşti. Pera Palas'ta kaldığı sürede Mustafa Kemal Paşa birçok önemli görüşme yaptı. Yusuf Hikmet Bayur, İstanbul'un işgal döneminde Pera Palas otelinde Mustafa Kemal Paşa ile Avustralya Yeni Zelanda Kolordusu Komutanı General William Birdwood arasında geçtiğini iddia ettiği görüşmeye, ilk kez 1963 yılında yayımladığı "*Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına*

¹ Briton Cooper Busch, *Mudros To Lausanne: Britain's Frontier In West Asia, 1918-1923*, State University of New York Press, New York, 1976, s.s. 13-19. Bkz. Frederick Maurice, *The Armistices of 1918*, Oxford University Press, Great Britain, 1943, s.s. 16-21; Harry N. Howard, *The Partition of Turkey A Diplomatic History 1913-1923*, University of Oklahoma Press, Norman, 1931, s.s. 208-213.

² Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C.I Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 7.

³ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, (Çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 377.

⁴ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s.s. 2-4.

⁵ PRO, CAB 23/8/23, Turkey, 14 November 1918.

Kadar” isimli eserinde yer verdi. Bayur eserinde, Mustafa Kemal Paşa’nın 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf donanmasıyla aynı günde İstanbul’a vardığını anlattıktan sonra İstanbul İşgal Komutanlığı görevinde bulunan General Birdwood’un da karargâhıyla Pera Palas oteline yerleştiğini belirtmekteydi. Bayur eserinde, bir gün General Birdwood, kendisinin refakat subayı olan sporcu Sedat Rıza Bey aracılığıyla Dr. Rasim Ferit Bey’e (Talay) Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine Doktor Rasim Ferit Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya haber verdi. Paşa, General Birdwood’un isteğini öğrenir öğrenmez hemen yanına davet etti. General Birdwood’un son derece saygılı davrandığını ve birkaç nezaket sözünden sonra Mustafa Kemal Paşa’ya, kendilerini nasıl yendiğini sorması üzerine; Mustafa Kemal Paşa’nın *“Sizin de benim de tarih ceridelerimiz var, tarih yazar”* dediğini, bunun üzerine Birdwood’un *“Sizin ağzınızdan öğrenmek istiyorum”* karşılığını verdiğini aktardı. Mustafa Kemal Paşa, General Birdwood’un bu isteği üzerine Doktor Rasim Ferit Bey’den reçete kâğıdı ve kalem alarak bir kroki çizdi ve General Birdwood’a *“Şu tarihte karaya çıktınız, filanca saate kadar siz şu, biz bu durumda idik. Her şey lehinize idi; neden şu çizgide durdunuz ve ilerlemediniz?”* diye sordu. Bu soruya karşılık Birdwood da *“Askerlerimiz çok yorulmuş idi”* karşılığını verdi; ardından Conkbayırı’nın krokisini çizen Mustafa Kemal Paşa, yeni bir soru sorarak: *“Siz filan gün şu istikamette hareket ettiniz ve şu durumu aldınız, niçin ilerlemediniz?”* dedi. Bu soruya Birdwood, *“Biz ilerledikçe arkadan su yetişmedi, asker susuz kaldı ve durdu”* demesi üzerine Mustafa Kemal Paşa şu karşılığı verdi:

“Görüyorsunuz ki ben bir şey yapmadım; önce yorgunluk, sonra susuzluk ordunuzu durdurdu”.

Bundan sonra olay şöyle gelişti: Birdwood ayağa kalkarak *“Sizin gibi kahraman ve uluvucenap sahibi bir general tanımadım”* demesi üzerine iki general kucaklaştı ve sonra da oturdu. Bir süre sonra Birdwood gitmek için izin istedi ve Mustafa Kemal Paşa’nın karaladığı kâğıdı ve kalemi alarak *“Müsaade ederseniz bu kâğıtla bu kalemi bir hatıra olarak saklayayım”* dedi⁶.

Yusuf Hikmet Bayur, değinilen konuyla ilgili bunları aktarmıştır. Onun *“Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun’a Çıkışına Kadar”* isimli eserinde yer verdiği bu anı ne ölçüde doğrudur, işte bu konu tartışmalıdır.

⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun’a Çıkışına Kadar*, Güven Basımevi, Ankara, 1963, s.s. 230-231.

Bu anıyı, başka verilerle karşılaştırdığımız zaman, kimi yanlışlar ve eksikler görebiliriz. Bu hususları şu biçimde sıralayabiliriz:

Yusuf Hikmet Bayur, bu görüşmenin tarihini "bir gün" biçiminde vermekte, ancak kesin bir tarih ortaya koymamaktadır. Yazar bu olayı ilk kez yazdığını da iddia etmiştir. Daha da ötesi, bu anlatıyla ilgili olarak eserinde hiçbir kaynak vermemiştir. Buna karşın, aynı konuya değinen iki ayrı yapıtın birinde tarih 16 Kasım, ikincisinde de 20 Kasım olarak verilmiştir. 16 Kasım 1918 tarihini veren, sonradan önemli bir kurumun uzunca yıllar başında da bulunmuş, kronoloji kitaplarıyla tanınmış, ancak tarih dışı bir alandan gelen Prof. Dr. Utkan Kocatürk'tür⁷. 20 Kasım 1918 tarihini veren kişi de yine Atatürk üzerine çalışmalarıyla bilinen Sadi Borak'tır⁸. Bu tarihleri verenler, kaynak olarak da Yusuf Hikmet Bayur'u göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Bayur'un bu anlatısı, yalnız bu iki yazarla sınırlı değildir ve olay daha sonra pek çok yapıtta da yinelenmiştir.

Bu verilerden hareketle şu sonuçlara ulaşabiliriz:

İlk olarak General Birdwood, Kasım 1918'de İstanbul'da değildi. Batı Cephesi'nde Almanlara karşı savaşıyan 5. Ordu komutanlığı görevi nedeniyle Kasım 1918 tarihinde İstanbul'da olması olanaklı değildi.

5. Ordu, 30 Ekim 1916 tarihinde General Hubert Gough komutasındaki Yedek Ordu'nun (Reserve Army) yeniden adlandırılmasıyla kuruldu⁹. Mart 1918'de General Gough'un görevden alınmasından sonra 5. Ordu'nun ismi, 4. Ordu olarak değiştirildi. 23 Mayıs 1918 tarihinde 5. Ordu'nun General William Birdwood komutanlığında tekrardan kurulması kararlaştırıldı. 31 Mayıs'ta General Birdwood, 5. Ordu'daki görevine başladı¹⁰. Avustralya Başbakanı William Hughes, 12 Ağustos 1918 tarihinde General Birdwood'a gönderdiği yazıda Savaş Bakanlığının resmi olarak 5. Ordu Komutanı olarak atanmasını onayladığını bildirmiştir. Korgeneral H. A. Lawrence'ın 24 Ağustos 1918

⁷ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 119.

⁸ Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 153.

⁹ C.E.W. Bean, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.III*, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1941, s. 896.

¹⁰ C.E.W. Bean, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.VI*, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1942, s.s. 184, 198; Bkz. Alexander Donaldson Ellis, *The Story of the Fifth Australian Division Being an Authoritative Account of the Division's Doings in Egypt, France and Belgium*, Hodder and Stoughton, Great Britain, 1920, s. 308.

tarihinde General Birdwood'a gönderdiği yazıda, 5. Ordu'daki görevinin 30 Kasım 1918 tarihine kadar süreceğini bildirmiştir¹¹.

Üstelik General Birdwood, Batı Cephesi'nin son günlerinde yaşadıklarını anılarında anlatmıştır. General Birdwood, Batı Cephesi'ndeki harekâtla ilgili bilgiler verdikten sonra 18 Ekim 1918 tarihinde Alman kuvvetlerini Belçika'nın Tournai şehrinden çıkardıklarını, bu operasyonun ardından General Plumer'ı görmeye gittiğini yazmıştır. General Birdwood, Belçika Kralı ve Kraliçesi'nin Tournai şehrini ziyaretleri sırasında onlara eşlik ettiğini de belirtmiştir¹². General Birdwood komutanlığındaki 5. Ordu'nun İngiliz basınında birçok haberde yer aldığı görülmektedir. The Times'ın "Tracing The British Line" başlıklı haberinde, General Birdwood'un ve Batı Cephesi'ndeki diğer komutanların ilerledikleri güzergâh hakkında bilgi verilmektedir¹³. The Daily Telegraph gazetesi "Advance To The Rhine" başlıklı haberinde Mareşal Foch'un General Birdwood'a yaptığı ziyaret hakkında bir yazı yer almaktadır¹⁴. The Illustrated London News gazetesinde de Belçika'nın Lille şehrinde gerçekleştirilen törenden kareler paylaşılmıştır¹⁵. The Times gazetesinin "Brussels Welcomes Its King" başlıklı haberinde de Brüksel'de kral için hazırlanan törenden detaylar yer bulurken, törende Amiral Keyes, General Plumer ve General Jacobs'ın yanında General Birdwood'un da yer aldığı bilgisi verilmiştir¹⁶. İngiliz basınında yer alan haberlerin General Birdwood'un anılarındaki anlatıları doğruladığı görülmektedir.

General Birdwood anılarında, belirttiği üzere İstanbul'a ilk kez 1935 yılında gelmiştir. İstanbul'da bir gün kalan General Birdwood İstanbul'daki tarihi yerleri gezdikten sonra Türkiye'den ayrılmıştır¹⁷. General Birdwood'un İstanbul'a ikinci ziyareti Mayıs 1936'da Lancastria isimli vapurla gelmesiyle gerçekleşmiştir. İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine tarafından karşılanan General Birdwood, İstanbul'un tarihi yerlerini gezdikten sonra Cumhuriyet Anıtı'na çelenk koymuştur¹⁸. General Birdwood, İstanbul'da

¹¹ NAA: A5954, 1212/10.

¹² Field-Marshal Lord Birdwood, *In My Time Recollections and Anecdotes*, Skeffington & Son, Ltd., Great Britain, 1946, s.s. 57-58.

¹³ The Times, Tracing The British Line, 15 November 1918.

¹⁴ The Daily Telegraph, Advance to The Rhine, 16 November 1918.

¹⁵ The Illustrated London News, Liberation: The Freeing of Lille By The Allies-Ceremonies, Entries, And Welcomes, 16 November 1918. Bkz. Ek 1.

¹⁶ The Times, Brussels Welcomes Its King, 25 November 1918.

¹⁷ Field-Marshal Lord Birdwood, *Khaki and Gown An Autobiography*, Robert Speller & Sons, Great Britain, 1957, s. 419.

¹⁸ Tan, Eski İngiliz Muharıpleri Geldiler, 12 Mayıs 1936.

bulunduğu sırada gazetecilerle röportaj yapmıştır. Röportajında 1. Dünya Savaşı'nın Türkiye - Avustralya dostluğuna küçük bir sekte vurmuş olduğunu, ancak şimdi bu durumun geçtiğini belirtmiştir. Türkiye'yi çok sevdiğini ve İstanbul'un güzelliğine hayran olduğunu söylemiştir¹⁹. General Birdwood anılarında 1936 yılındaki İstanbul ziyareti döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün hasta olması nedeniyle kendisiyle görüşemediğini, onun yerine Fahrettin Altay tarafından ziyaret edildiğini yazmıştır. General Birdwood anılarında Fahrettin Altay ile olan görüşmesini anlatırken; Fahrettin Altay ile arasında geçen sohbetle konunun Çanakkale Savaşı'na geldiğini; Fahrettin Altay'a 19 Mayıs 1915 tarihinde Anzak Koyu'nda yapılan büyük saldırıda Türk tarafının kayıplarının miktarını sorduğunu belirtir. Bu soruya Fahrettin Altay, Türk tarafının kaybının 10 bin olduğu cevabını vermiştir. Bu cevabın üzerine General Birdwood, Suvla Koyu çıkarması hakkında Fahrettin Altay'ın ne düşündüğünü sormuştur. Fahrettin Altay, İtilaf güçlerinin büyük bir kuvvetle çıkarma yaptığını gördüklerinde İstanbul'a, İtilaf güçlerinin İstanbul'u alacağını, savaşın bittiğini belirten telgraf çektiklerini söylemiştir. General Birdwood, Fahrettin Altay'a Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi'nden tahliyeleri hakkında ne düşündüğünü de sormuştur. Fahrettin Altay, Mustafa Kemal Atatürk'ün tahliye sırasında Çanakkale Cephesi'nde olmadığını söylemiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün İtilaf güçlerinin kayıp vermeden ayrıldığını duyduğunda "Eğer orada olsaydım kendimi vururdum" dediğini General Birdwood'a aktarmıştır²⁰. Fahrettin Altay'ın anılarında ise General Birdwood ile Mayıs 1936'da görüşmeleri üzerine bir bilgi bulunmamaktadır²¹.

General Birdwood, Fahrettin Altay'ın ziyaretinden memnun olmuş ve Fahrettin Altay aracılığıyla Mustafa Kemal Atatürk'e saygılarını sunmuştur²². General Birdwood 12 Mayıs 1936 tarihinde Lancastria Vapuru'ndan Mustafa Kemal Atatürk'e şu telgrafi göndermiştir: "Gelibolu ve Taksim anıtlarına çelenk koyduğumuz şu anda, zati devletlerinin şahsına ve Türk milletine sunduğumuz saygılı selamlarımızı ve yürekten dostluk duygularımızı kabul buyurmalarını eski muharip İngiliz, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı hacılar adına Ekselanslarından rica ederim"²³. Mustafa Kemal Atatürk de General Birdwood'un mesajına, aynı gün genel

¹⁹ Cumhuriyet, Eski İngiliz Muharıpleri Taksim Abidesinde, 12 Mayıs 1936.

²⁰ Birdwood, *In My Time*, s.s. 32-33.

²¹ Bkz. Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

²² Birdwood, *In My Time*, s.33, Birdwood, *Khaki and Gown*, s.s. 296, 421.

²³ Bilal N. Şimşir, *Çanakkale Bağlamında Avustralya'da Atatürk ve Türk Toplumunu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, s. 111.

sekreteri Hasan Rıza Soyak aracılığıyla şu yanıtı vermiştir; “Kendisine gösterdiğiniz duygularınızdan pek mütehasşis olan Cumhurbaşkanı, Zatiâlinize ve de İngiliz, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı eski muhariplere en iyi teşekkürlerini ve içten selamlarını iletmekle beni görevlendirdi”²⁴.

General Birdwood’un İstanbul’u bir sonraki ziyareti, Mustafa Kemal Atatürk’ün cenazesine İngiltere Kralını temsilen katılmasıyla olmuştur²⁵. Mustafa Kemal Atatürk hayatı boyunca General Birdwood ile yüz yüze karşılaşmamış ve konuşmamıştır. General Birdwood’un anılarında da Mustafa Kemal Atatürk’le görüştüğüne dair herhangi bir anekdot bulunmamaktadır.

Bayur’un eserinde yer alan anıdaki bir diğer yanlış ise Kasım 1918’de İstanbul İşgal Komutanı’nın General Birdwood olduğunu belirtmesiydi. General Birdwood askeri kariyeri boyunca hiçbir zaman İstanbul İşgal Kuvvetleri komutanı olmadı²⁶. İtilaf donanması, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul’a geldiğinde İşgal Kuvvetleri Komutanlığı konusu, İngiltere ve Fransa arasında kriz yaşanmasına neden oldu. Müttefiklerin İstanbul’daki temsilcileri İngiltere’den Amiral Calthorpe, İtalya’dan Kont Sforza ve Fransa’dan Amiral Amet idi. Müttefik Doğu Orduları Komutanlığının komutası da Fransız General Franchet d’Esperey’de idi. 1920 Haziran’ı Fransız Hükümeti, İstanbul’daki İngiliz egemenliğini bazı şartlar koşuluyla kabul etti. 7 Kasım 1920’de Müttefik Doğu Orduları Komutanlığı kaldırılarak İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanlığı kuruldu. Kurulan yeni komutanlığa General Charles Harington getirildi²⁷. Görüldüğü üzere 1918 Kasım’da İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanlığı yokken Batı Cephesi’nde görevli olan General Birdwood’un bu göreve atanması hiçbir şekilde mümkün değildi.

Mustafa Kemal Paşa ve General Birdwood arasında geçtiği iddia edilen bu anının doğruluğu sorgulanmadan kabul edilmiş ve bu anı, ilerleyen zaman içerisinde birçok yazar tarafından kitaplara, makalelere ve köşe yazılarına Bayur kaynak gösterilerek aktarılmıştır. Örneğin E. Semih Yalçın ve Salim Koca’nın “Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya Geçişi”²⁸, Alev Çoşkun’un “Samsun’dan Önce

²⁴ Şimşir, *Çanakkale Bağlamında*, s. 112.

²⁵ The Age, Salute to a Former Foe, 23 November 1938; Birdwood, *In My Time*, s.33; Birdwood, *Khaki and Gown*, s.s. 430-432; Altay, *10 Yıl Savaş*, s. 102.

²⁶ Bkz. NAA: B2455, BIRDWOOD W R.

²⁷ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, (Çev. Ahmet Kaçmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.s. 87-101.

²⁸ E. Semih Yalçın, Salim Koca, *Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya Geçişi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012, s. 120.

*Bilinmeyen 6 Ay: İşgal, Hüzün, Hazırlık*²⁹ ve Cemal Güven'in "Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri"³⁰ eserlerinde Mustafa Kemal Paşa ve General Birdwood görüşmesi yer almıştır. Sadi Borak'ın 10 Kasım 1964 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan yazısında sonrasında "Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk" isimli kitabında Bayur'dan alıntılıdığı anıda Mustafa Kemal'in Çanakkale'den İstanbul'a geldiğini yazarak yeni bir hatanın oluşmasına neden olmuştur³¹. Yukarıda anlatıldığı gibi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a Adana'dan gelmiştir. Bayur'un kitabında yer alan anı doğruluğu sorgulanmadan kabul edilerek ilerleyen zaman içerisinde birçok eserde yer bulmuştur.

Birkaç eserde Mustafa Kemal Paşa ve General Birdwood görüşmesinin olmadığı yer almıştır. Gotthard Jaeschke, "Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri" isimli eserinde General Birdwood'un İstanbul'da olmadığını altını çizmekle beraber Mustafa Kemal Paşa ve General Birdwood arasında geçen görüşmede bir hakikat payı olduğunu belirtmiştir³². Sermet Atacanlı, "Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları" isimli eserinde General Birdwood'un Kasım 1918'de Batı Cephesi'nde Almanlara karşı savaşan kuvvetlerin başında bulunduğunu, Bayur'un General Birdwood ve General Harington'un isimlerini karıştırmış olabileceğini yazmıştır³³. Cengiz Özakıncı "Yüz Yıllık Yanlışlık Atatürk, Birdwood, Harington ve Çanakkale 1915" isimli makalesinde Mustafa Kemal Paşa ve General Birdwood arasında geçtiği iddia edilen görüşmenin gerçek olmadığını makalesinde ele almıştır³⁴.

Bayur'un eserindeki gerçek olmayan bu anıda altı çizilmesi gereken yer Mustafa Kemal'in ağzındanmış gibi aktarılan "Görüyorsunuz ki ben bir şey yapmadım; önce yorgunluk, sonra susuzluk ordunuzu durdurdu" cümlesidir. Bu cümle ile Mustafa Kemal'in Çanakkale Cephesi'nde göstermiş olduğu başarılarının yok sayılmasına neden olacak propagandaların yapılmasına açık kapı bırakılmaktadır. Bunun yanında sadece Mustafa Kemal'in değil, Çanakkale

²⁹ Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay: İşgal, Hüzün, Hazırlık*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s.s. 58-60.

³⁰ Cemal Güven, *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012, s.s. 21-22.

³¹ Sadi Borak, "Mustafa Kemal ve Birdwood", *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1964; yine bkz. aynı yazar, *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk*, Kırmızı Beyaz, İstanbul, 2004, s.s. 47-48.

³² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 99.

³³ Sermet Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, MB Yayınevi, İstanbul, 2007, s.s. 276-277.

³⁴ Cengiz Özakıncı, "Yüz Yıllık Yanlışlık Atatürk, Birdwood, Harington ve Çanakkale 1915", *Bütün Dünya*, Eylül 2015, s.s. 23-30.

Cephesi'nde İtilaf devletlerinin askerlerine karşı büyük başarılar kazanmış Türk ordusunun başarılarına da gölge düşürülmektedir.

O halde önemli bir soru akla gelmektedir: Anzaklar, Çanakkale Savaşı'nda su sorunu yaşad mı?

General Birdwood, Albay Fitzgerald'a Anzak Koyu'na çıkarma yapmadan birkaç gün önce yazdığı yazıda çıkarma yapacakları bölgenin yarımadanın en susuz parçası olduğunu, bu nedenle çıkarmada yanında dolu 2.000 su tenekesi götüreceğini ve bu su tenekelerinin taşınması için 100 eşek satın aldığını bildirmiştir³⁵. Anzakların, Anzak Koyu'na çıkarma yapmalarından birkaç saat sonra Yüzbaşı T. R. Williams ve Teğmen W. H. Dawkins komutasındaki 2. Saha Mühendisleri bölgede su aramaya başlamıştır. Akşama kadar iki kuyu kazılmış ve ertesi gün kazılan yeni kuyularla su kaynağı elde etmişlerdir³⁶. Çanakkale Cephesi'nde su temini bol olmasa da Birdwood'un aldığı tedbirler sayesinde çıkarma sırasında ve Ağustos'taki büyük taarruzda Anzaklar yeterli suya sahip olmuşlar ve Anzakların askeri operasyonlarını engelleyecek kadar su sıkıntısı yaşanmamıştır³⁷. Anzak askerlerinin günlükleri ve mektuplarında bölgedeki su kaynakları hakkında bilgi bulunmaktadır. John Joseph Chapman isimli asker günlüğünde bazı günler cephede su taşıma görevinde bulunduğunu yazmıştır. Chapman, haziran ayında bazı günler suyun kısıtlı olduğunu belirtmiştir³⁸. Chapman'ın günlüğü incelendiğinde askeri operasyonların devam ettiğini, askerlerin içme suyunun kalmaması gibi bir durumun yaşanmadığı görülmektedir. Henry Francis Briggs isimli asker ailesine gönderdiği 19 Temmuz 1915 tarihli mektupta su konusunda sınırlamalar olduğundan bahsetmiştir. 15 Ağustos 1915 ve 6 Eylül 1915 tarihli mektuplarında su konusundan bahsetmemiştir³⁹. Briggs'in de mektupları incelendiğinde askeri operasyonların devam ettiği görülmektedir. Anzaklar zaman zaman su konusunda sıkıntı yaşamış olsalar da askeri operasyonlarını engelleyecek derecede büyük su sıkıntısı yaşamadıkları kendi belgelerinde ve Anzak askerlerinin günlükleri ve mektuplarında yer almıştır.

³⁵ Bkz. Ek 2.

³⁶ Bkz. Ek 3 ve Ek 4.

³⁷ C.E.W. Bean, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.I*, Angus & Robertson, Sydney, 1941, s.s. 572-574.

³⁸ AWM: RCDIG0000156, Diary of John Joseph Chapman, <https://www.awm.gov.au/collection/C1301758>

³⁹ AWM: RCDIG0000214, Letters From Henry Francis Briggs to His Family, <https://www.awm.gov.au/collection/C1303204>

2. Avustralyalı Gazeteci Ernest Richard Peacock'un Mustafa Kemal Paşa ile Yaptığı Röportaj

Mustafa Kemal Paşa, Pera Palas'ta kaldığı sürede birçok Türk ve yabancı gazeteci ile de görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul'da görüştüğünü iddia eden bir gazeteci de Avustralyalı Ernest Richard Peacock'tur. Avustralyalı gazetecinin Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşme Avustralya basınında yayınlanmıştır. Ernest Richard Peacock'un 14 Aralık 1918 tarihinde Avustralya gazeteleri The Sun ve The Herald'a gönderdiği yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın bir Avustralyalı gazetecinin kendisiyle röportaj yapma isteğini öğrenmesi üzerine röportajı hemen kabul ettiğini ve konuşmasında nazik olduğunu belirtmiştir. Konuşmanın Fransızca yapıldığını ekledikten sonra Peacock, Mustafa Kemal Paşa'ya Çanakkale Boğazı'na gerçekleştirilen saldırı hakkında ne düşündüğünü sormuştur. Mustafa Kemal Paşa, sadece deniz yoluyla boğazın geçilme düşüncesinin güçlü ve iyi bir temele sahip olduğunu, ancak boğazı geçme denemesinin başarısız olmasından sonra geri çekilip tekrar gelmenin hata olduğunu belirtmiştir. Paşa, İtilaf donanmasının karadan desteklenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu sorunun ardından Peacock, Mustafa Kemal Paşa'ya Anzak çıkarması hakkında ne düşündüğünü sormuştur. Mustafa Kemal Paşa, Anzakların çok geniş bir alanı ele geçirmeye çalışarak hata yaptıklarını, kendisinin bu fırsatı değerlendirerek saldırdığını söylemiştir. Peacock, Mustafa Kemal Paşa'nın eline bir kâğıt ve kalem alarak Çanakkale'de uyguladığı taktikleri kendisine bölgeleri çizerek anlattığını belirtmiştir. Peacock yazısında, Mustafa Kemal Paşa'nın yapılan savaşlarda Anzak askerlerini öven, onların ne kadar cesurca savaştığını söyleyen sözleri üzerinde de durmuştur. Peacock makalesinin sonunda Mustafa Kemal Paşa'yı nazik, açık sözlü, kendine has bir şekilde son derece kibar ve Avrupa görünümlü olarak tanımlamıştır. Peacock, Mustafa Kemal Paşa'nın yanından ayrılırken Paşa'ya bir gün Avustralya'yı ziyaret fırsatı yakalarsa Avustralya'daki eski rakiplerinin kendisini görmekten mutluluk duyacaklarını da eklemiştir⁴⁰. Görüldüğü üzere Avustralyalı gazeteci Peacock'un Mustafa Kemal Paşa ile yaptığını iddia ettiği röportaj ile Yusuf Hikmet Bayur'un eserinde yer alan Mustafa Kemal Paşa ve General Birdwood görüşmesi arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Avustralyalı gazetecinin kendisiyle görüşme isteğini hemen kabul etmesi,

⁴⁰ The Herald, Turkish Defender of Anzac Describes Allies' Fatal Error, 27 December 1918; The Sun, Gallipoli Gamble Turk Commander's Review, 28 December 1918; The Herald, Gallipoli Defence Turkish Leader's Story, 27 February 1919. Bkz, Ek 6.

kâğıda savaş taktiklerini çizerek anlatması ve Anzakların yaptıkları saldırılar üzerine yapılan konuşma Bayur'un anlattığı anı ile arasındaki benzer noktalardır. O nedenle Yusuf Hikmet Bayur'un anlattığı olayın gerçek hikâyesinin bu görüşme olması kuvvetle muhtemeldir. Bu şekilde Bayur'un kitabında yer verdiği anı da Mustafa Kemal Paşa'nın Avustralyalı gazeteci Peacock ile yaptığı konuşmanın yanlış aktarılması sonucunda Avustralyalı gazetecinin General Birdwood'a dönüşmesi ihtimal dahilindedir. Peacock ile Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekten görüşüp görüşmediği bilinmemektedir. Mustafa Kemal Paşa ve Peacock arasındaki röportaj gerçek ise de Peacock'un röportajı ne kadar doğru aktardığı da bir soru işaretidir. Mustafa Kemal Paşa, Avustralyalı gazeteci ile yaptığı röportaj hakkında bilgi vermemiştir. Bu nedenle bu görüşmenin gerçekten yapıp yapılmadığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

3. Mustafa Kemal Paşa'nın General Charles Harington ile Görüşmesi

Bazı eserlerde Pera Palas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen kişinin General Harington olduğu yer almıştır. Örneğin Sermet Atacanlı'nın "*Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*" isimli eserinde Birdwood'un Batı Cephesi'nde Almanlara karşı savaşan kuvvetlerin başında olduğunu, Yusuf Hikmet Bayur'un General Birdwood'u Müttefik İşgal Kuvvetleri Komutanı General Charles Harington ile karıştırmış olabileceğini yazmıştır⁴¹. Yukarıda Müttefik Doğu Orduları Komutanlığının kaldırılarak İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanlığının 1920 yılında kurulduğunu ve General Harington'ın bu mevkiye atandığı bilgisi verilmiştir. O nedenle 1918 Kasım ayında General Harington'un da Pera Palas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi mümkün değildir.

Mustafa Kemal Paşa ile General Charles Harington arasında geçtiği iddia edilen görüşme ilk kez Enver Behnan Şapolyo'nun "*Kemal Atatürk ve Millî Mücadele*" isimli eserinde yer almıştır. Şapolyo eserinde Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas otelinde konakladığı günlerden bir gün aralarında Harington'ın da bulunduğu İngiliz İşgal Komutanları otelci aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya haber gönderirler. Otelci Mustafa Kemal Paşa'ya İngiliz İtilaf devletleri kumandanı General Harington'ın kendisi ile görüşmek isteğini iletir. Mustafa Kemal Paşa nerede görüşmek istediklerini otelciye sorması üzerine otelci yanlarına çağdırdıklarını söyler. Mustafa Kemal Paşa "*Ben bu memleketin*

⁴¹ Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin*, s.s. 276-277.

sahibiyim, onlar misafirdirler. Görüşmek istiyorlarsa odama gelsinler. Bizde adet, misafir ev sahibinin ayağına gelir!" cevabını verir. Otelci Mustafa Kemal Paşa'nın yanıtını İngiliz generallere aktarır. Şapolyo ne Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz generallerin yanına gittiğini ne de İngiliz generallerin Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gelmediklerini belirtir⁴².

Şapolyo'nun eserinde yer alan bu anı Şevket Süreyya Aydemir'in 1963 yılında basılan "*Tek Adam*" eserinde de yer almıştır. Aydemir eserinde Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas'ta konakladığı zaman diliminde bir hikâye anlatıldığını söyler. General Harington ve bir kısmi işgal komutanı Pera Palas'ın salonunda oturdukları sırada Mustafa Kemal Paşa'yı fark ettiklerini yazar. Kim olduğunu sorduğuktan sonra kendisinin Mustafa Kemal Paşa olduğunu öğrenirler. General Harington ve diğer işgal komutanları garson aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya haber göndererek masalarına davet ederler.

"Mustafa Kemal'in cevabı hem nazik hem kesindir:

*-Burada ev sahibi olan biziz. Kendileri misafirdirler. Onların bu masaya gelmeleri gerekir"*⁴³.

Şevket Süreyya Aydemir eserinde yer verdiği bu anının doğruluğundan emin olmadığını da belirtmiştir.

Milliyet gazetesinin 01 Haziran 1981 tarihli haberinde Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi oğlu Abdürrahim Tuncak ile yapılan röportajda Tuncak, Mustafa Kemal Paşa'nın annesinin, kız kardeşinin ve kendisinin kaldığı eve ziyaretlerde bulunduğunu, bir gün Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas'ta garson aracılığı ile İngiliz subaylarından kahve içmek için kendisini masalarına davet ettiklerini, "*onlar bu ülkede misafir, ev sahibi benim, onlar gelsin benim kahvem i içsinler*" dediğini, evde anlattığını söylemiştir. Tuncak ile yapılan röportajda General Harington ismi geçmemiştir⁴⁴. General Harington ismi bu anıya sonradan eklenmiştir. İlk kez Enver Behnan Şapolyo'nun "*Kemal Atatürk ve Millî Mücadele*" isimli eserinde yer alan General Harington ismi, Mustafa Kemal Paşa ile General Birdwood arasındaki görüşme gibi doğruluğu sorgulanmadan kabul edilmiş ve tarih kitaplarında Şapolyo ve Aydemir kaynak gösterilerek aktarılmıştır. Örneğin Şerafettin Turan'ın "*Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*" eserinde Mustafa Kemal'in General Harington ile olan

⁴² Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İbrahim Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944, s. 192.

⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam C.I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963, s. 336.

⁴⁴ Milliyet, Mete Akyol Şimdiye Kadar Gizli Kalmış Bir Gerçeği Açıklıyor, 1 Haziran 1981.

görüşmesi yer almaktadır⁴⁵. Aynı şekilde Celal Bayar'ın "*Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*" eserinde bu anıya yer verilmiştir⁴⁶. Önemli eserlerde yer alan Mustafa Kemal - General Harington görüşmesi bu eserlerin etkisiyle yeni eserlerde aktarılmaya devam etmektedir.

Anılarına 1920'de İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanı olarak görevlendirildiğini yazan General Harington⁴⁷, İstanbul'a 8 Kasım 1920 tarihinde gelmiştir⁴⁸. O halde General Harington'ın, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a Millî Mücadele'yi başlatmak için çıkan Mustafa Kemal Paşa'dan çok daha sonra İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır.

General Harington ile Mustafa Kemal Paşa aynı zaman diliminde İstanbul'da bulunmamışlardır. Bu nedenle ikilinin yüz yüze görüşme yapması mümkün değildir. Ayrıca General Harington'ın anılarında Mustafa Kemal Paşa ile yüz yüze görüşme yaptığına dair bir ifade bulunmamaktadır⁴⁹.

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas otelinde kaldığı zaman içerisinde yaptığı çalışmalar ve görüşmeler birçok eserde yer almıştır. Bu süreci anlatan ve kaynak eserler olarak görülen bazı kitaplara duyulan güven nedeniyle eserlerdeki bilgilerin doğruluğu sorgulanmadan yeni eserlerde de kaynak gösterilerek kullanılmaya devam edilmiştir. Aktarımı sorgulanmadan devam eden anılardan bir tanesi Mustafa Kemal Paşa ile General Birdwood arasında gerçekleştiği öne sürülen görüşmedir. Bu görüşme gerçekte olmamıştır. Bayur eserinde yer verdiği anıda General Birdwood ile Avustralyalı gazeteciyi karıştırmış olması da ihtimal dahilindedir. Ancak Bayur'un kitabında yer alan Mustafa Kemal Paşa ile General Birdwood görüşmesi Türk ve yabancı yazarlar tarafından propaganda olarak kullanılabilceği çok açıktır. Özellikle son yıllarda yapılan propaganda içerikli eserler incelendiğinde bu eserlerin Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Cephesi'ndeki rolünü azaltmayı hedeflediği görülmektedir. Bu yayınlarda Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Türk askerlerinin de başarıları yok sayılmaya çalışılmaktadır. Bayur'un eserinde yer

⁴⁵ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.s. 171-172.

⁴⁶ Celal Bayar, *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Giriş* 8. Cilt, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 79.

⁴⁷ Charles Harington, *Tim Harington Looks Back*, Wyman & Sons, London, 1941, s. 100.

⁴⁸ The Times, Imperial and Foreign News Items, 10 November 1920.

⁴⁹ Bkz. Harington, *Tim Harington Looks Back*; Charles Harington, *Plumer of Messines*, John Murray, London, 1935.

alan bu anıda Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından gibi aktarılan "*görüyorsunuz ki ben bir şey yapmadım*" cümlesi propaganda yazarları tarafından kullanılarak Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de önemli bir şey yapmadığının ve bunu kendisinin ifade ettiği şeklinde sunulması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca bu anıda altı çizilmesi gereken bir diğer konuda Birdwood'un ağzındanmış gibi aktarılan "*Sizin gibi kahraman ve uluvvucenap sahibi bir general tanımadım*" cümlesidir. Mustafa Kemal Paşa'ya General Birdwood ağzından yapılan övgülerle ve Mustafa Kemal'in Anzak Generali'ne karşı mütevazılığından ödün vermemesi gibi ifadeler propagandanın savunulmasında kolaylık sağlar. Aradaki güzel sözler de yapılması muhtemel olan propagandanın hedef kitle tarafından kabulünü kolaylaştırır. O nedenle verilmek istenen asıl mesajın yanında kendisini kabul ettirecek güzel sözlerle süslenilmiş yazılar, propaganda yapılmaya en açık metinlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, General Birdwood ile görüşmesinde olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'nın General Harington ile olan görüşmesi de gerçekleşmemiştir. Şapolyo eserinde yer verdiği anıda generallerden birine Harington ismini eklemiştir. Aynı Mustafa Kemal Paşa ile General Birdwood görüşmesinde olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa ve General Harington görüşmesi adı altında farklı kitaplarda yer almaya devam etmiştir.

Son olarak belirtilmelidir ki gerek Türk basını ve eserlerinde gerek yabancı basında ve eserlerinde yer alan propaganda hikayeleri ile günümüzde de psikolojik savaş sürdürülmeye devam etmektedir. Çanakkale Cephesi, İngiliz İmparatorluğu'nun almış olduğu en büyük yenilgilerin başındadır. Bu yenilginin etkilerinin azaltılabilmesi için bazı mazeretler üretilerek yaşanan hezimetlerin yükü kamuoyunda hafifletilmek istenmiştir. Sonradan üretilen asılsız anılar ile Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçek kişiliğine saldırılmaktadır. Aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk üzerinden Türk ordusuna ve Türkiye Cumhuriyeti'ne de saldırılar hala devam etmektedir. Bu nedenle tarih yazımında hatalı anlatımlarla karşılaşmanın mümkün olduğu, özellikle anılar konusunda anı kaynağının mutlaka başka güvenilir kaynaklarla desteklenmesinin önemi bir kez daha da iyi anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Public Record Office [Kamu Kayıtları Ofisi], (PRO)

The Australian War Memorial [Avustralya Savaş Anıtı], (AWM)

The National Archives of Australia [Avustralya Ulusal Arşivi], (NAA)

Sürelî Yayınlar

Avustralya'da Yayınlanan Gazeteler

The Age

The Herald

The Sun

İngiltere'de Yayınlanan Gazeteler

The Daily Telegraph

The Illustrated London News

The Times

Türkiye'de Yayınlanan Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Tan

Kitaplar

ALTAY, *Fahrettin, 10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

ATACANLI, Sermet, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, MB Yayınevi, İstanbul, 2007.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam C.I, Remzi Kitabevi*, İstanbul, 1963.

BAYAR, Celal, *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Giriş 8. Cilt*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Güven Basımevi, Ankara, 1963.

BEAN, C.E.W., *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.I*, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1941.

_____, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.III*, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1941.

- _____, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.VI*, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1942.
- BUSCH, Briton Cooper, *Mudros To Lausanne: Britain's Frontier In West Asia, 1918-1923*, State University of New York Press, New York, 1976.
- BORAK, Sadi, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.
- _____, *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk*, Kırmızı Beyaz, İstanbul, 2004.
- CRISS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, (Çev. Ahmet Kaçmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- ÇOŞKUN, Alev, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay: İşgal, Hüzün, Hazırlık*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.
- ELLIS, Alexander Donaldson, *The Story of the Fifth Australian Division Being an Authoritative Account of the Division's Doings in Egypt, France and Belgium*, Hodder and Stoughton, Great Britain, 1920.
- Field-Marshal Lord Birdwood, *In My Time Recollections and Anecdotes*, Skeffington & Son, Ltd., Great Britain, 1946.
- _____, *Khaki and Gown An Autobiography*, Robert Speller & Sons, Great Britain, 1957.
- GÜVEN, Cemal, *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012.
- HARINGTON, Charles, *Plumer of Messines*, John Murray, London, 1935.
- _____, *Tim Harington Looks Back*, Wyman & Sons, London, 1941.
- HOWARD, Harry N., *The Partition of Turkey A Diplomatic History 1913-1923*, University of Oklahoma Press, Norman, 1931.
- JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- _____, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922*, (Çev. Nimet Arsan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970.
- KOCATÜRK, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- MAURICE, Frederick, *The Armistices of 1918*, Oxford University Press, Great Britain, 1943.
- SANDERS, Liman Von, *Türkiye'de Beş Sene*, (Çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.
- SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C.I Mondros Birakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İbrahim Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Çanakkale Bağlamında Avustralya'da Atatürk ve Türk Toplumunu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.

TURAN, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

YALÇIN, E. Semih, Salim Koca, *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012.

Makaleler

BORAK, Sadi, "Mustafa Kemal ve Birdwood", *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1964.

ÖZAKINCI, Cengiz, "Yüz Yıllık Yanlışlık Atatürk, Birdwood, Harington ve Çanakkale 1915", *Bütün Dünya*, Eylül 2015.